

A rendszer teljes kiépítése még hosszabb ideig tart, de a technikai előfeltételek máris megvannak az országban. A monografikus anyag leírása a LIBRIS alapján két éve folyik kísérlet gyanánt. Fontos feltétel a könyvtárosok kellő hozzáértése: ennek biztosítása céljából 1974-től a finn szakkönyvtári személyzetet továbbképzik.

Szabadpolcos rendszer az egyetemi könyvtárakban

Jerzy WIERZBICKI

A szerző Wolny dostep do zbiorów w bibliotekach uniwersyteckich c. cikkének (Rocznik Biblioteki Narodowej IX. Varsó, 1973. 83-95. p.) rövidített fordítását KARÁCSONYI Rózsa készítette

A szabad polc rendszere a közművelődési könyvtárakban már régóta gyakorlati tényvé vált. Bevezették az Egyesült Államokban, Nyugat- és Kelet-Európában; általánosan elismert, mint az egyetlen olyan módszer, amely megfelelő módon biztosítja az olvasónak a könyvvel való találkozás optimális feltételeit, a szabad és a zavartalan válogatást. Ez a rendszer az egyenletes magasságu szintekkel rendelkező modul épületek teljes területén alkalmazható.

Az Egyesült Államokban az egyetemi könyvtárak már régen bevezették a szabadpolcos rendszert. Európában való meghonosodását különféle okok akadályozták. A régi, a meggyökeresedett numerus currens szerint raktározó, nagy egyetemi könyvtárak nem voltak felkészülve, egyszerűen nem voltak képesek az új elveknek megfelelően viszonylag rövid idő alatt átszervezni és az új szakrend szerint átrendezni gyűjteményeiket. Nem volt erre elég idő, nem volt ember és hiányoztak a pénzügyi feltételek is. Ezért pl. még a legnagyobb svájci egyetemi könyvtár, a legutoljára épült baseli egyetemi könyvtár - a nagyszerű új épülete átvétele után - is megtartotta zárt raktárait és csak viszonylag kis számú gyűjteményt (30 000 kötetet) helyeztek el szabad polcon.

Hasonló helyzetet figyelhettünk meg 10 évvel ezelőtt a krakkói Jagiello Könyvtár bővítésekor is. A gyűjteményeknek csak minimális része vált szabad polcon hozzáférhetővé. Hasonlóképpen a krakkói Bányászati és Kohászati Főiskola könyvtárának új épületében sem használták ki az állomány jobb hozzáférhetővé tételének ezt a lehetőségét, annak ellenére, hogy az épület modul szerkezetű. A raktárak zártak, az olvasónak nincs közvetlen kapcsolata a könyvvel, rendelésre kapja meg a szükséges művet. Itt is fölényben voltak az értékes gyűjtemények biztonságát előtérbe helyező nézetek.

Az NSZK-ban az egyetemi könyvtárakban az osztott, zárt raktáraknak és a kétszemélyes asztalok sokaságából álló olvasótermeknek nagyon erős hagyományai vannak. Azt, hogy milyen nehéz megtörni ezeket a

hagyományokat, tanusítják az osztott, zárt raktárakkal rendelkező új könyvtárak is. Az utóbbi években azonban már olyan könyvtárak is létesülnek, ahol határozottan a szabad polc uralkodik. Ezek közé tartoznak a befejezés előtt álló bochumi és a münsteri egyetemi könyvtárak, ahol zárt raktárakat már csak csökevényes formában találunk és a mai, kortársi irodalom teljes egészében szabad polcon van felállítva.

Ilyen jellegű megoldások csak horizontálisan réteges rendszerben lehetségesek, ahol az olvasók egyes csoportjai saját szakterületük könyveivel dolgoznak. Itt önkiszolgálás van, mint az áruházakban. A vázszerkezetű épület hatalmas egyterű belső térrel rendelkezik. Csupán a vertikális közlekedési együttesek (lépcsőházak, felvonók), valamint az egészségügyi és a műszaki együttesek vannak fallal elhatárolva. Ilyen rendszerekben a könyvek szállítása leegyszerűsödik, mivel az olvasó mindig az őt érdeklő anyag közvetlen közelében dolgozik. A szabadpolcos rendszer viszont szükségessé teszi a személyzet létszámának növelését, mivel az olvasók a könyvek között szétszórva helyezkednek el és gyakran van szükségük a könyvtáros szakmai segítségére.

Franciaországban a könyvtáraknak nagyon kis létszámú személyzete van, ami rendkívül kedvezőtlenül hat a szabad polc bevezetésére. Ezért ott is számos könyvtárban a szabadpolcos rendszer csak a képzetesebb olvasók és a tudósok számára létesült. A diákok a földszinti olvasótermekben dolgoznak, ahol nincs szabad polc. A barátságosabb és megosztottabb első emelet a saját szakterületük könyvei között, a szakszektorokban dolgozó kiváltságos olvasók helye. Az olvasók osztályozásánál a nagyobb létszámú csoportok nagyobb, két raktáremeletnek megfelelő magasságú területet kapnak, ahol a gyűjtemények szabad polcon vannak elhelyezve. A kisebb könyvtárakban az olvasói tér és a gyűjtemények térsége analóg, kompromisszumos magassággal rendelkezik. Ez utóbbi rendszerek teljes szabadságot adnak a hely tetszés szerinti kihasználásához.

Az egyetemi könyvtárak strukturájában reveláció jellegű változások az utóbbi években Nagy-Britanniában történtek. A szabad polc rendszere ott az új könyvtáráépületek alapelve lett, nemcsak a most kibontakozó egyetemi központokban (campus), hanem a régi, most új könyvtárakat építő egyetemeken is. Természetesen az újonnan létesített egyetemen olyan könyvtár létesítése, ahol a teljes állomány szabad polcon van - könnyebb feladat. De imponáló tettet hajtottak végre az edinburghi Egyetemi Könyvtárban is. A régi, nagy hagyományú egyetem újonnan épült könyvtárában szabad polcra került az állomány 80 %-a. Az ilyen mérvű megújulás hatalmas előkészítő munka eredménye; a 800 000 kötetet számoló állomány ujjaszervezése, átrendezése előzte meg.

A szabad polc rendszere megköveteli a megfelelő ellenőrzés megteremtését, hogy megakadályozzák a könyvek eltűnését. Nagy-Britanniában speciális sorompókat és az ügyeleti pult előtti nagyon keskeny átjárókat alkalmaznak. Az átjáró után újabb ellenőrzés következik. Ha az optikai ellenőrzés nem elegendő, illetve meghiusul, akkor a könyvtár bevezeti az automata-ellenőrzést. Minden könyvben van egy bekötött fémbetét. A könyv átcsempészése esetén az elektromágneses berendezés figyelmeztető jelzést ad. Így pl. Párizs mellett, Nanterre-ben az új Egyetemi Könyvtár ilyen berendezést helyezett üzembe, két évvel az új épület használatba vétele után.

Nem kell bizonyítani, hogy a szabadpolcos rendszer a leghaladóbb és a legdemokratikusabb módszer. A könyvek között dolgozó olvasó, aki szabadon és zavartalanul válogat, vitathatatlanul előnyösebb helyzetben van, mint az üres falakkal körülvett olvasóteremben ülő olvasó. Érdemes itt egy összehasonlítást említeni: ahogy a gondolkodó ember lakása nem képzelhető el könyvek nélkül, ugyanígy nem lehet elfogadni a mai, korszerű egyetemet sem szabadpolcos könyvtár nélkül.

Lengyelországban a szabad polc széleskörű alkalmazásával a jelenleg befejezés alatt álló toruni Egyetemi Könyvtárban találkozunk. A kézikönyvtári gyűjteményeken kívül az osztott raktár-galériák szabad polcain 100 000 kötetet helyeznek el. Az állomány nagyságát figyelembe véve ez a kb. 100 000 kötet már jelentős arány.

Kelet-Európában megkülönböztetett figyelmet érdemel Magyarországon az 1969-ben épített miskolci Egyetemi Könyvtár. Az első emelet modul szerkezetű, egyterű rendszere, ahol a hatalmas szabadpolc-rendszert felállították, biztosítja a funkció változtathatóságát. A szabad polc tulajdonképpen korlátozott, viszont bővíthető. A könyvtár jelentős különválasztott raktárral, nagyon jól működő könyvlifttel és vízszintes szállítószalaggal rendelkezik.

A legújabb, szabadpolcos rendszerű egyetemi könyvtárak közelebbi megismerése céljából a továbbiakban néhány egyetem alapvető adatait és rövid jellemzését közöljük.

Egyetemi Könyvtár - [Amherst College] Amherst, Massachusetts, USA. 1963. Építészek: O'Connor és Kilham.

Alapvető adatok:

a típus alaprajz méretei	69 x 34,5 m
szintek száma	6
szabadpolcos gyűjtemények	516 000 kötet
zárt raktáru gyűjtemények	51 000 kötet
olvasói férőhelyek száma	800

A könyvtár hatszintű, kb. 8,5 x 8,5 méteres modul hálórendszert alkot. A föld alatti harmadik szinten tartalékraktár és a műszaki berendezések találhatóak, a föld alatti második szinten műhelyek, tartalékraktár, szabadpolc-rendszerű gyűjtemények, s az alagsorban is szabadpolcos gyűjtemények, zárt raktár, ritkaságok, olvasóterem, kutatószobák és szociális berendezések vannak.

A földszinten alakították ki a bejárati együttest, a kölcsönzőt, a katalógust, a bibliográfiai tájékoztatást, a vezetőséget és az adminisztrációt; az első és a második emeleten pedig szabadpolcos gyűjteményeket helyeztek el.

A második emelet hatalmas egyterű belsőteret alkot. Az olvasók asztalai kisebb barátságos csoportokat képeznek, gyakran az asztalok szó szerint a könyvek közé ékelődnek. A széleken, a külső falak mentén helyezték el az egyes olvasók vagy szervezett csoportok számára berendezett kutatószobákat.

Egyetemi Könyvtár - Bochum, NSZK, 1971. Építészek: Bierwirth, Lambart és Friedeberg.

Alapvető adatok:

A típus szint alaprajzának méretei:	90 x 60 m
-------------------------------------	-----------

a szintek száma	8
szabadpolcos gyűjtemények	1 300 000 kötet
olvasói férőhelyek száma	1 200

A könyvtár nyolcszintű, 7,5 x 7,5 méteres modul hálóra szerkesztett épület. A föld alatti részen a zárt raktár és a műszaki berendezések találhatóak, a földszinten a bejárati együttes, bibliográfiai tájékoztató, katalógus, öt további szinten pedig a szabadpolcos gyűjtemények. A legfelső szinten helyezték el a feldolgozó osztályt, a vezetőséget és az adminisztrációt. Az olvasóknak berendezett szintek imponáló látványt nyújtanak. A külső traktusokban csoportosított olvasóknak két raktár-galériának megfelelő magasságu térség áll rendelkezésükre.

Egyetemi Könyvtár - Münster, NSZK, 1972. Építész: Erdmann.
Alapvető adatok:

az alagsor alaprajzának méretei:	64,8 x 54 m
(a földszint és az első emelet méretei kisebbek, a második emelet még kisebb)	
szintek száma	5
szabadpolcos gyűjtemények	200 000 kötet
zárt raktárban	1 200 000 kötet
olvasói férőhelyek száma	700
a földalatti rész felső raktárában az olvasók számára még hozzáférhetővé tehető további	500 000 kötet

A könyvtár ötszintű, 5,4 x 5,4 méteres modul megoldású rendszert alkot. A föld alatti második szinten helyezték el egy zárt raktárat és a műszaki berendezéseket, a föld alatti első szinten - egy másik zárt raktárat, a könyvkötészetet, fotoműhelyt és más műhelyeket, a földszinten van a bejárati együttes, a diák-olvasóterem, a kölcsönző, a katalógus, a bibliográfiai tájékoztató, feldolgozó osztály és a könyvtár vezetősége. Az első emeleten rendezték be a szabadpolcos olvasótermet, a folyóirat-olvasótermet, továbbá egy kiállítási előadótermet. Az olvasóterem középső részeit könyvek foglalják el, a külső traktusokat pedig az olvasóknak jelölték ki. A második emeleten a szakgyűjtemények találhatóak.

Orvostudományi Kari Könyvtár - Rennes, Franciaország, 1968. Építész: Arretche.

Alapvető adatok:

az alaprajz méretei	34 x 28 m
szintek száma	2
(részben alapincézés)	
szabadpolcos gyűjtemények kb.	90 000 kötet
zárt raktárban	40 000 kötet
olvasói férőhelyek száma	
fiatalabb olvasók részére	196
képzettebb olvasók részére	95

A tárgyalt objektum a Franciaországban jelenleg megvalósított egyetemi könyvtárak közül jellegzetesen példázza az állománygyarapítás négy alapvető irányát: jog, humán tudományok, természettudományok, orvostudomány. Az olvasókat két csoportra osztják: a fiatalabb olvasók nem me-

hetnek be a szabadpolcos gyűjteményekbe, a kvalifikált olvasók olvasóhelye pedig a szabadpolcos gyűjteményekben van.

A könyvtár kétszintű épület, részleges alapincézéssel. Az alagsorban van a szolgálati bejárat, itt vannak az alkalmazottak szociális helyiségei, a válogató helyiség, egy zárt raktár és a közönségnek szánt egészségügyi együttes, - a földszinten találjuk a bejáratot, a katalógust, két olvasótermet a fiatalabb olvasók számára, egy raktárat és a könyvtárosok munkaszobáit. Az első emeleten helyezték el az olvasószolgálatot, a bibliográfiai tájékoztatót, a reprográfiát, a kvalifikált olvasók részére a szabadpolcos állományt és a könyvtár vezetőségét.

Egyetemi Könyvtár - Nanterre, Franciaország, 1970. Építé-
szek: Albert és Maroti.

Alapvető adatok:

alaprajz - központi törzs és

4 mellékszárny

szintek száma - központi törzs 18

mellékszárnyak 2

szabadpolcos gyűjtemények kb. 300 000 kötet

zárt gyűjtemények - előírányzott

maximális szám 1 500 000 kötet

olvasói férőhelyek száma kb. 1 000

A könyvtár központi eleme a bejárat felett elhelyezett hatalmas, zárt raktár. Ezt a zárt raktárat szabadpolcos gyűjteményű épületszárnyak veszik körül. A számos szabadpolcos gyűjteményben az olvasók kétszemélyes asztaloknál dolgoznak, esetleg elválasztott fülkékben.

Az önkiszolgálás elve uralkodik itt is. A zárt raktárból az anyagot a katalógustermekben a szolgálatban lévő könyvtárosoknál rendelik, vagy a bejáratától a szabadpolcos olvasótermekhez vezető folyosókon létesített kiszolgáló pontok valamelyikén. A szállítás könyvlifték és Siemens szállítószalagok segítségével történik. Ebben a könyvtárban tehát toronyraktárral van dolgunk, amely már letűnőben lévő jelenség ugyan, de a nanterrei könyvtár sajátos körülményei között indokolt. (Ábrákat l. következő oldalon.)

Egyetemi Könyvtár - Warwick, Nagy-Britannia, 1966. Építé-
szek: Yorke, Rosenberg, Mardall.

Alapvető adatok:

az alaprajz méretei: 73,2 x 22,5 m

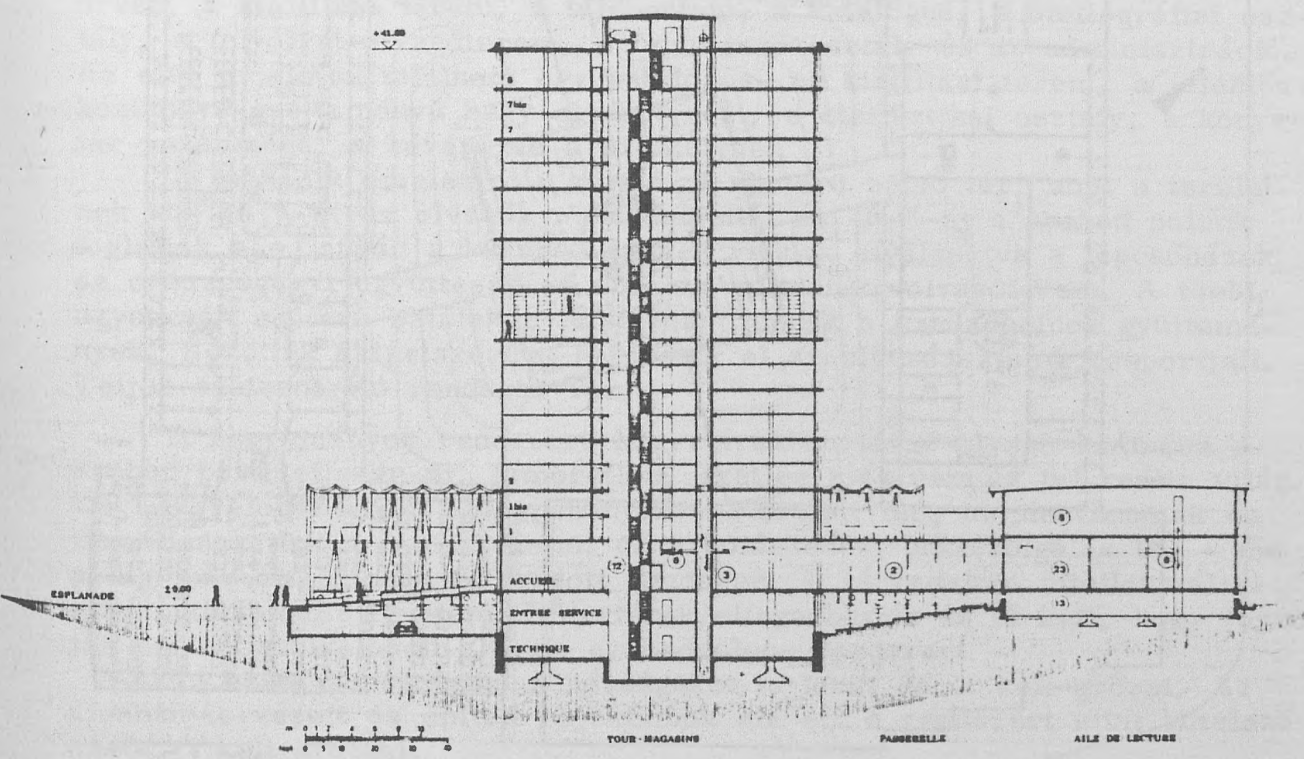
szintek száma 6

szabadpolcon 450 000 kötet

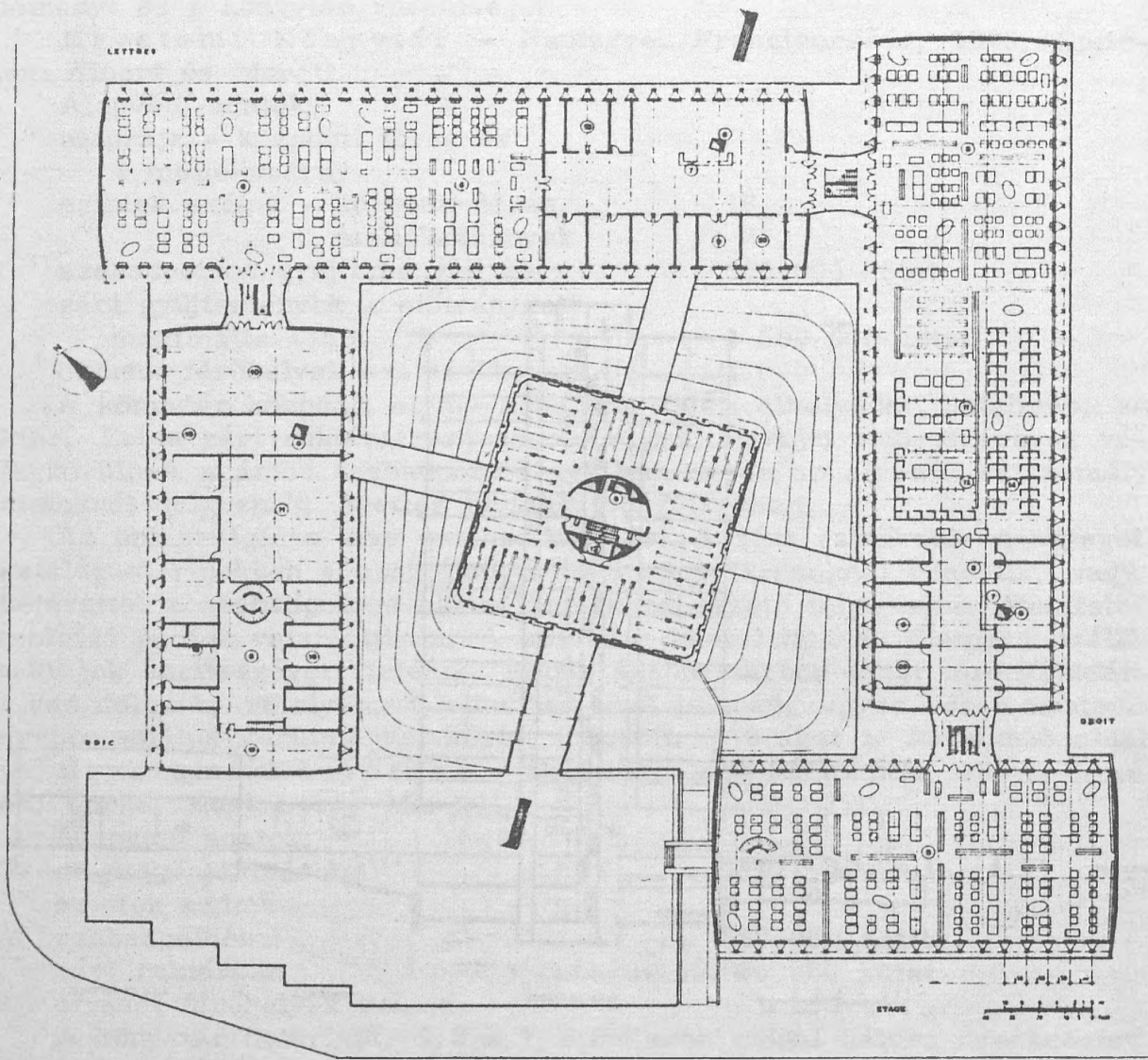
zárt raktárban 50 000 kötet

olvasói férőhelyek száma 1 250

A könyvtár hatszintű, 6,0 x 7,5 méteres modul hálóra szerkesztett épület. Az alsó földszinten van a bejárat, a kávézó, kisebb szemináriumi termek, a személyzet szobái, a zárt raktár, a könyvkötészet, a műszaki és a szociális helyiségek. A magasföldszinten található a második bejárati együttes, mely a könyvtárat egy hidon keresztül az oktatási épülettel köti össze, a felügyelet nélküli olvasóterem, az ellenőrzés, a folyóirat-olvasóterem, a bibliográfiai tájékoztató, speciális gyűjtemények, a feldolgozó osztály és a könyvtár vezetősége. A négy további szint hatalmas, nyitott belső teret képez, ahol csak a lépcsőházak és az egészségügyi helyiségek

• Egyetemi Könyvtár, Nanterre
Keresztmetszet

Egyetemi Könyvtár, Nanterre
Egy szint alaprajza

vannak falakkal elválasztva. A terem középső részén helyezték el a szabadpolcokat, a külső traktusokban pedig az olvasók munkaasztalait és a fülkéket. Az olvasók saját szakterületük könyvei között dolgoznak, teljes egészében önkiszolgáló rendszerben.

Egyetemi Könyvtár Edinburgh, Nagy-Britannia, 1967. Építésszek: Spence, Glover, Ferguson.

Alapvető adatok:

az alaprajz méretei:	76 x 52 m
szintek száma:	8
szabadpolcos gyűjtemények:	650 000 kötet
nem szabadpolcos gyűjtemények:	150 000 kötet
előírányzott mennyiség	2 000 000 kötet
olvasói férőhelyek száma:	2 500

A könyvtár nyolcszintű (a legfelső szint kisebb területű), 8 x 8 méteres modul hálószerkezetet képez. A föld alatti részen kapott helyet a könyvkötészet, a fotóműhely, a zárt raktár, a pánccélszoba, a műszaki és a szociális berendezések; a földszinten van a bejárati együttes, az ellenőrzés, a kiállítási terem, a tájékoztató, a katalógus, a bibliográfiai osztály, a folyóirat-olvasóterem, a feldolgozó osztály és az adminisztráció. Az első emeleten található egy katalógus- és kiállítási terem, a jelentős kézikönyv-gyűjteményű nagy olvasóterem, a statisztikai osztály, a könyvtár vezetősége, a kávézó és a személyzet.

A második emelet már hatalmas egyterű belső tér, ahol a területnek kb. 60 %-át az olvasók munkaasztalai és 40 %-át a szabad polcok foglalják el. Csupán a középső részen vannak elválasztva a lépcsőházak, az egészségügyi együttesek és egy kis mikrofilm-olvasóterem. A többi, ugyancsak egyterű szinteken tulsúlyban vannak a szabadpolcos gyűjtemények. Közöttük szigetszerűen helyezték el az olvasóasztalok csoportjait. Teljes önkiszolgáló rendszer van.

A hagyományos rendszerű könyvtárakban forgó olvasó számára a szabad polc teljesen új, ismeretlen, esetleg még nem is túl reális világ. De Lengyelországban tizegynéhány évvel ezelőtt még utópisztikusnak és irreálisnak tűnt a kereskedelmi és a közlekedési önkiszolgálás is, - ma pedig már általánosan elfogadott rendszer. A társadalom intellektuális elitjét kiszolgáló egyetemi könyvtárak elfogadhatják és el kell, hogy fogadják az önkiszolgáláson alapuló szabadpolcos rendszert.

Az ezzel kapcsolatos nehézségeket le lehet és le kell győzni. Az ujonnan tervezett és épített objektumok elé ezt a rendszert mint kötelező szabályt kell állítani.